

Література

1. Марьенко И.С. Классификация методов воспитания / И.С. Марьенко // Советская педагогика. – 1971. – № 10. – С. 28–38.
2. Методика воспитательной работы : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / Л.А. Байкова и др. ; [под ред. В.А. Слостенина]. – М. : Академия, 2002. – 144 с.
3. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога / Р.В. Овчарова. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 480 с.
4. Педагогика / Ю.К. Бабанский [и др.] ; под ред Ю.К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1988. – 478 с.
5. Рожков М.И. Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / М.И. Рожков, Л.В. Байбородова. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 256 с.
6. Селиванов В.С. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / В.С. Селиванов ; [под ред. В.А. Слостенина]. – М. : Академия, 2002. – 336 с.
7. Справочное пособие по социальной работе / Л.С. Алексеев и др. ; [под ред. А.М. Панова, Е.И. Холостовой]. – М., 1997. – 280 с.
8. Титова Е.В. Если знать, как действовать / Е.В. Титова. – М. : Просвещение, 1993. – 158 с.

ФІСУН О.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ФАСИЛІТАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

В умовах демократичних перетворень, реформування шкільної освіти особливого значення набуває переосмислення особистісно орієнтованої системи навчання. Як зазначають науковці, створити людину – це допомогти їй стати суб'єктом культури, навчити життєтворчості, що передбачає залучення в цей процес самої дитини.

Отже, важливим завданням стає фасилітація, тобто допомога, стимулювання й ініціювання усвідомленого навчання вихованців.

Навчання та виховання в школі найтісніше пов'язані з духовним світом педагога, з потенціалом його особистості.

Заохочення й підтримка природного бажання дитини вчитися, яке тлумачиться в контексті проблеми особистісно орієнтованого навчання як унікальний, самобутній спосіб інтелектуального та самостійного відкриття, вимагає від учителя глибокого й усебічного вивчення потреб дитини, її соціальних і особистісних запитів, природних нахилів, індивідуальних особливостей, творчого потенціалу, оптимального темпу навчання, обсягу навчальної інформації тощо.

Г. Доман стверджував, що навчання – найграціозніша, найцікавіша, найвеселіша гра в житті й розвага, і всі діти народжуються з твердим переконанням у цьому, і вони продовжуватимуть так думати, поки ми не переконаємо їх, що навчання – це насправді важка і неприємна праця. Тому постає питання впровадження засобів побудови навчально-виховного процесу, який би сприяв формуванню розвитку цінностей особистості учня, збереженню й розкриттю унікальності та неповторності.

У формуванні відносин між учителем і учнями в навчально-виховному процесі спостерігається різний рівень успішності взаємодії, який залежить від особистісно-професійних якостей учителя, рівня розвитку міжособистісних контактів у колективі, відносин з адміністрацією й батьками. Не менш важливим також є спрямування діяльності педагогічного колективу загалом на кожного учня і зокре-

ма на включення в цей процес програми педагогічної підтримки; визначення характеру відносин основних учасників навчального процесу як такого, що спрямований на створення умов комфортності діяльності вчителя й учня. Мова йде про взаємодію, яка має фасилітаційний характер. Така взаємодія надихає учнів на активне виявлення таких особистісних та індивідуальних якостей, які найповніше будуть розкривати творчий потенціал, “соціальну” значущість для інших, реалізувати ціннісний аспект їхнього самоствердження в контексті загальнолюдської й національної культури.

Феномен фасилітації, не розглядаючи його термінологічно, вивчали у своїх працях філософи-гуманісти В. Соловйов, С. Франк, М. Бердяев та інші, які визнавали особистість вищою цінністю буття.

Теоретичні основи фасилітації розкриті в дослідженнях таких учених, як Г.С. Ба-тищев, В. Біблер, Л.П. Буєва, Л.С. Вишеславцев та ін.

Фасилітаційне спілкування як складову фасилітаційної взаємодії розглядали І. Зимня, В.О. Кан-Калик, С.Ю. Коломийченко, І.В. Кулікова.

Метою статті є розгляд теоретичних засад фасилітаційної діяльності вчителя.

Особистісна позиція вчителя являє собою систему настанов, що зумовлюють здійснення цілей діяльності, визначення власної точки зору, вибору засобів дій, форм, методів взаємодії з учнями. Альтернативною традиційній взаємодії є фасилітаційна (“сприяюча”, “сфокусована на учнів”).

Термін “фасилітація” прийшов у педагогіку із гуманістичної психології й означає “полегшувати”, “допомагати”, “сприяти”. Ввів його в науку Карл Роджерс. Він тлумачив фасилітацію як “функцію полегшення спілкування сфери адресант – адресат”. Феномен фасилітації будується на гуманістичних принципах поваги до людини, її гідності, вільному вияві почуттів, здібностей людини.

Концепція педагогічного напрямку гуманістичної психології вбачає сутність фасилітації в розширенні можливостей для самореалізації учня й учителя в школі, створення умов для вільного розвитку особистості.

Фасилітація є важливою характеристикою змісту гуманних ціннісно-змістовних відносин. В науково-педагогічній літературі фасилітацію визначають як партнерську (гуманістичну) взаємодію. Це означає, що педагог будує навчальний процес на основі діалогічної стратегії міжособистісних впливів, розділяє повноваження з учнями, співпрацює з класом. Учитель зосереджує увагу на конструктивній взаємодії з учнями, допускає існування різних поглядів і думок у вихованців, керує навчальним процесом так, що учні стають більш самостійними, у разі потреби дає поради класу щодо реалізації певних ідей, можливих рішень; дозволяє учням бирати найбільш прийнятні методи навчання і при цьому є активним спостерігачем. Учитель-фасилітатор за допомогою простих ідей, крок за кроком підводить учнів до вирішення складних завдань, говорить не учням, а з учнями. Така взаємодія характеризується єдністю дій і широкими комунікаціями між усіма її структурними елементами та зовнішнім соціальним середовищем. Така взаємодія гарантує відсутність будь-якого тиску й насильства над дитиною. Її можна здійснювати лише за встановлення партнерських відносин між учнем і вчителем. Партнерство, демократичний стиль і норми гуманних відносин розглядаються як органічна складова навчально-виховного процесу. Гуманній школі притаманній оптимістичний настрій, загальна атмосфера радості, взаємодопомоги, толерантності, людяності.

Головним для розуміння сутності фасилітації є ідеї самоцінності особистості й ідеї потреби “постійного вдосконалення”. Фасилітація – процес, який відбувається за умов взаємодії людей і спрямований на створення атмосфери доброзичливості, довіри, відкритості, саморозвитку, самовдосконалення кожної особистості. В центрі уваги фасилітаційної діяльності є полегшення, допомога, створення ситуації успіху, орієнтація на учня, його внутрішній світ, переживання, емоції.

Умовами фасилітації в навчанні є:

- проблемність навчання;
- глибока довіра педагога до учнів, їх можливостей;
- повага до учнів;
- толерантне ставлення до учнів;
- розуміння їх реакцій;
- забезпечення учнів інформаційними, дидактичними, технічними й матеріальними ресурсами.

Одним із найважливіших підходів, на який спирається гуманістична педагогіка, є дитиноцентрований підхід. Основні положення дитиноцентрованого підходу полягають у тому, що внутрішня природа (або сутність) дитини позитивна, конструктивна й соціальна; ця природа виявляється в дитині щоразу, коли в її відносинах з іншою людиною (або іншими людьми) панує атмосфера безумовного позитивного сприйняття, емпатійного розуміння та конгруентного самовизначення. Дитиноцентрований підхід передбачає суб’єкт-суб’єктні відносини, які характеризуються створенням у класі клімату довіри та взаєморозуміння. Суб’єкт-суб’єктний зв’язок становить також взаємодію, що виникає в спільній діяльності вихованця і педагога, в основі яких лежить збагачення духовних характеристик, моральне самовдосконалення, гуманізація ціннісної сфери особистості.

Історія педагогічної думки розкриває довгий шлях обґрунтування та ствердження принципу дитиноцентризму як основи виховних і освітніх практик.

Питання необхідності взаємодії з дитиною як допомоги в самопізнанні, самореалізації порушували у своїх працях видатні педагоги-гуманісти: Я. Корчак, В.О. Сухомлинський, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський.

В.О. Сухомлинський ставив у центр діяльності вчителів, школи в цілому особистість учня. В багатьох працях він звертав увагу на неперевершені можливості школи, учителя, якщо вони будують свою роботу на основі гуманізму, любові до дитини, піклуванні про її природну цілеспрямованість.

Серед найбільш значущих ідей К.Д. Ушинського цінними для нашого розуміння сутності фасилітації є ідеї необхідності знання психології дитини, любові до дитини, щирості, справедливості в стосунках з нею, бажання і здібності учителя всебічно розвиватися.

Я. Корчак наголошував у своїх працях також на любові до дитини, повазі до її особистості, розвитку творчих здібностей вихованців.

Засновники педагогіки співробітництва Ш.О. Амонашвілі, В.Ф. Шаталов, Є.М. Ільїн, С.М. Лисенкова та інші висунули ряд ідей, які були спрямовані на гуманізацію навчально-виховного процесу, реалізацію фасилітаційної ролі вчителя:

- пізнання й засвоєння істинно людського;
- пізнання себе як людини;
- збіг інтересів учнів із загальнолюдськими інтересами;

- надання суспільного простору учневі для найкращого вияву своєї індивідуальності;
- олюднення педагогічного процесу.

Ш.О. Амонашвілі охарактеризував педагогіку співробітництва як трансформацію існуючої до недавнього часу імперативної атмосфери авторитарного навчання в атмосферу радості, оптимізму, гуманізму.

Учитель, який працює на засадах гуманізму, дитиноцентризму, фасилітації, співробітництва, здатний спонукати й надихати учнів на інтенсивну, усвідомлену духовно-моральну самозміну, відповідно до індивідуально-пріоритетних смислів життєдіяльності, актуалізувати процеси спрямованого й продуктивного саморозвитку. У результаті такої діяльності учень відчуває розуміння й співпереживання з боку вчителя, крім того, набуває впевненості в собі, бо усвідомлює, що має достатньо здібностей і сил, щоб розкрити смисл власної поведінки, він стає більш незалежним і сильним. Фасилітація, фасилітаційна взаємодія в педагогіці виражається у співробітництві, в створенні ситуації успіху, відданості своїй справі, бажанні змінюватися, допомозі дітям у навчанні, любові до дітей, у створенні атмосфери прийняття і довіри, взаємоповаги між учителем та учнями, між самими учнями.

Ідеї педагогіки співробітництва багато в чому можна порівняти з ідеями недирективного навчання, яке було розроблено та реалізовано в освітній практиці К. Роджерсом.

Недирективний метод – метод, який не передбачає тиску, дає дитині право вибору.

К. Роджерс виокремлює такі елементи недирективного методу:

1) *вільний підхід*: учитель приносить з собою матеріали (книги, ксерокопії, статті, брошури), і діти вибирають, над чим працювати, роблять висновки, але результат має бути таким, щоб усі висловлювання учнів не були взяті з книг, а це були не думки педагога, це були їх власні емоції, почуття;

2) *заохочення мислення*: викладач вітає творчі, оригінальні думки, відкидає навчання за підручником, яке дуже швидко набридає. Він пропонує для обговорення важливі проблеми, що викликають зацікавленість і водночас приводять до змін в особистості. І самі учні можуть запропонувати проблеми різного роду для обговорення;

3) *прийняття*: учитель сприймає дитину такою, якою вона є, з її особливостями, настроями, не роблячи при цьому ніяких оцінок, не порівнюючи її з іншими учнями.

В цілому, на думку вчителів-новаторів, створення атмосфери співтворчості і співробітництва – центральне завдання в процесі формування творчої особистості учня.

До емоційно-почуттєвих феноменів фасилітаційної взаємодії відносять, в першу чергу, феномен емпатії.

Емпатія (з грец. “співпереживання”) передбачає розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи у формі співпереживання.

В концепції К. Роджерса емоційне співпереживання займає місце в ряді базових умов особистісного зростання. К. Роджерс наполягає на тому, що емпатія – це не стан, а процес, особливі відносини, які включають у себе декілька аспектів: входження у внутрішній світ переживань іншої людини й вільну орієнтацію в ньому; тонку чутливість до змінних процесів, які відбуваються в цьому світі, про-

живання “життя іншої людини” – делікатно, без оцінок, не намагаючись відкрити більше, ніж вона готова показати, але при цьому допомагаючи їй зробити переживання більш повними.

Емпатійна педагогічна дія, за визначенням І. Зязюна, – це спеціальна активність учителя, яка виявляється у формі емоційного контакту з учнем і являє собою структуру, що містить кожен емпатійну складову.

Для процесу фасилітаційної взаємодії, як підкреслюють науковці, характерна передача вчителем свого емоційного стану дітям. Але вона може відбуватися в тому разі, коли вчитель працює з повною самовіддачею, захоплений діяльністю, переконаний у своїй правоті. Однак таке психологічне “зараження” відбувається й у напрямі “діти-вчитель”. Вчитель сам заражається від дітей радістю розуміння істини, невтомною спрагою пізнання, доброзичливістю, прагненням до спілкування.

Ще однією ознакою фасилітаційної взаємодії є рефлексія.

Рефлексія (відображення) – здатність відображати дійсність. Рефлексія як компонент психологічної структури людини є основою її розвитку. Вона пов’язана із самопізнанням суб’єкта, аналізом ним свого внутрішнього стану; є необхідною складовою здійснення творчого процесу; спрямована на осмислення форм людського мислення.

Знання про рефлексію використовують учителі під час встановлення мікроклімату в колективі, самовиховання й самоосвіти особистості, ефективності та продуктивності мислення.

Дійсно, основними вимогами до спеціалістів, що працюють у сфері “людина-людина”, є наявність власного досвіду та прийняття особистісно спрямованого способу життя як у внутрішньому плані, так і в міжособистісних відносинах, зокрема професійних.

Успіх у навчанні – важливе джерело внутрішніх сил учня, що народжує енергію для подолання труднощів і бажання вчитися.

Організація ситуації успіху, як підкреслюють В.Ф. Шаталов, В.Ф. Калашин, Д.В. Гоменюк, розв’язує багато проблем щодо агресивності учня, неслухняності як постійної риси характеру, ізоляваності в класному колективі, лінощів тощо. Вони наголошують на тому, що треба починати зміни саме із створення ситуації успіху: дати учню можливість пережити успіх і пережити його разом з ним.

В сучасній шкільній практиці для вчителя важливо вміти відчувати в учневі рівного собі, бути готовим до душевного спілкування. Педагогічне організоване спілкування виступає провідною умовою гуманізації відносин вчителя з учнями. В основі такого спілкування лежить гуманістична позиція вчителя, що виражається в особистісному підході до учня, в орієнтації на проблемне діалогічне спілкування і спільну творчу діяльність. Педагогічне спілкування можливе за умов відкритості обох сторін, їх взаємної довіри. З цією метою і в класі, і в школі створюється атмосфера дружньої прихильності, яка знімає у вихованців почуття страху перед учительською суворістю, створюють умови, що дають змогу вільно виявити своє власне “Я”, не остерігаючись посягань на особисту індивідуальність ні з боку інших учнів, ні з боку вчителя.

Комунікативні процеси мають для діяльності вчителя провідне значення, оскільки смисловий аспект спілкування вчителя із своїми учнями становить “психологічне ядро” його професії.

Дослідження багатьох науковців (В. Зінченко, Є. Ісаєв, Ю. Орлов, В. Слободчиков та ін.) дають підстави розглядати діалог як складову механізму фасилітаційного спілкування. Вони визначають діалог як розмову, яку підтримують співрозмовники, що спільно обговорюють і вирішують певні питання. Діалогічний характер відносин передбачає унікальність і одночасну рівність співрозмовників, оригінальність та розходження точок зору, орієнтацію кожного на розуміння іншого, що передбачає очікування відповіді, взаємодоповнення позицій, їх співвіднесення й інтерпретацію.

Рівноправність співбесідників – важливий атрибут міжособистісного діалогу. Але, якщо рівноправність як така слугує перш за все, регулюванню міжособистісної взаємодії, сприяє утриманню співбесідників на певній психологічній дистанції, то повинно бути щось таке, що їх об'єднує.

М. Бахтін підкреслює, що коли діалог незалежний від прагматичних інтересів і від будь-яких форм зовнішнього тиску, то в просторі діалогу стають суттєвими сили, які можуть об'єднати людей у спілкуванні.

Серед компонентів взаємозв'язку в діалозі найважливішим є процес взаєморозуміння. Дійсно, розуміння співбесідниками точок зору, “правди” один одного (у поєднанні з однаковим визнанням комунікативних прав, тобто своєрідності смислової позиції кожного, її невичерпності), одна із суттєвих рис діалогу і необхідна складова особистісного контакту. Саме розуміння себе, співбесідника, ситуації й контексту спілкування дає суттєві підстави для адекватної індивідуально-конкретної реалізації свободи, комунікативних прав, надає діалогу якостей гнучкості, актуальності й реальності. Діалогічне взаєморозуміння особливою глибиною ще й тому, що співбесідники відкриті один одному, намагаються не тільки зрозуміти, але і говорити так, щоб їх зрозуміли. Зміст співпереживання в діалозі не у “оволодінні”, а у формуванні особливого роду міжособистісного контакту та створенні необхідних умов для самореалізації співбесідників.

Особливу роль емоційних зв'язків у становленні особистості й побудові міжособистісних відносин підкреслюють автори різних праць, представники різних концептуальних напрямків. Отже, характеристиками фасилітаційного спілкування є: суб'єктність, діалогічність, креативність, етичність. Спілкування в мовному просторі виступає не тільки як форма людських відносин, це функціональна категорія. Саме функціональним та професійно значущим є спілкування в педагогічній діяльності. Процес спілкування вчителя й учнів є важливою професійною категорією педагогічної діяльності.

В.Ф. Жовтобрюх вказує на те, що серед проблем функціонального спілкування одна з найскладніших і найтонших – спілкування учителя з учнем. Науковець стверджує, що в цій багатоаспектній діяльності неабияка роль належить мові, адже саме в ній виявляють себе такі важливі якості вчителя, як педагогічний такт, вимогливість, щирість у відносинах з дітьми, здатність творчо мислити.

Таким чином, фасилітаційне спілкування має чіткі характеристики, змістову сторону й виражальний характер його впливу на особистісний саморозвиток суб'єктів.

Висновки. Фасилітація як феномен гуманних відносин вчителя й учнів створює сприятливі умови для об'єктивного вивчення особистості учня, наукового управління процесом його морального сходження; власного особистісно-професійного зростання та самовдосконалення учителя. Детальний аналіз цих і ряду інших аспектів виникнення й функціонування феноменів гуманної взаємодії вчителя

та учнів є важливим чинником практичного втілення особистісно-гуманістичної парадигми навчання й виховання та інвестицією в систему особистісно орієнтованого навчання в школі. Для того, щоб реалізувати ідеї фасилітації у своїй діяльності, вчителів необхідно пізнавати себе як людину, будувати свою роботу таким чином, щоб інтереси учнів збігалися із загальнолюдськими інтересами, надавати можливість учням виявити себе як індивідуальність.

Література

1. Гершунський Б.С. Загальнолюдські цінності в освіті / Б.С. Гершунський // Педагогіка. – 1992. – № 5–6. – С. 3–18.
2. Назаренко Г.І. Виховуємо людину. Гуманно-особистісний підхід / Г.І. Назаренко. – Х. : Скорпіон, 2009. – 159 с.
3. Поташник М.М. Педагогічна творчість: проблеми розвитку і досвід / М.М. Поташник. – К. : Радянська школа, 1988. – 187 с.
4. Роджерс К.Р. Свобода вчитися / К.Р. Роджерс, Д. Фрейберг. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
5. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський // Твори : в 5 т. – К., 1975. – Т. 2.

ФОКШЕК А.В.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ ЯК ПРЕДМЕТ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ХХ СТ.

Сучасна вітчизняна освіта, вибираючись із полону перманентних реформ, виходить на визначення й реалізацію стратегії сталого розвитку, що зазначено в Національній доктрині “Освіта ХХІ століття”. Інноваційні процеси в освітній практиці часто пов’язують із системним перетворенням реальних педагогічних систем. Отже, вітчизняна педагогічна наука на сучасному етапі розвитку характеризується поглибленим пізнанням та напруженою рефлексією щодо свого культурного коріння, внутрішніх механізмів освіти й саморозвитку особистості. У зв’язку із цим педагогічна наука звертається до переосмислення власних методологічних засад з метою їх модернізації, трансформації й подальшого розвитку.

Дослідження генезису системного підходу у вітчизняній педагогіці 60–80-х рр. ХХ ст. пов’язане з розвитком двох ліній системного підходу: як загальнонаукового і як конкретно-наукового, з вивченням не тільки питання про внесок системного підходу в розвиток педагогічної науки та практики, але й про внесок педагогіки в розвиток системного підходу, у розробку його методології та методики. Саме тому необхідно не тільки цілісно подати концепцію системного підходу, яка сформувалася у вітчизняній філософії, а й історію його становлення, що дасть змогу проаналізувати загальнонаукові передумови й фактори входження системного підходу у вітчизняну педагогіку.

Мета статті – висвітлити основні ідеї, теорії, концепції системного підходу до управління освітою у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ ст.

Проблема історії методологічної думки вітчизняної педагогіки, а саме розвиток системного підходу, розглядали у своїх працях вчені-дослідники: Ю. Бабанський, В. Беспалько, В. Краєвський, Н. Кузьміна, А. Сидоркін, А. Суббето, О. Прикот та інші. Зародження системного руху хронологічно відноситься або до середини ХІХ ст. й пов’язується з іменами К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Гегеля, або до середини ХХ ст. і пов’язується з працями Л. Берталанфі, М. Кагана, які, аргументу-